

24

DE DONK, EEN APARTE BOERENGEMEENSCHAP IN DE 19DE EEUW

De Donk omstreeks 1900. In de tweede boerderij rechts woonde in de 19^e eeuw de familie Van Bree en erna Lambertus van Rijt.

Inleiding

Ondanks de sloop van diverse oude panden de afgelopen twintig jaar en de lelijke aanpassingen voor het verkeer, valt de plattegrond van de eeuwenoude buurtschap Donk nog goed te herkennen. Gelukkig staan er ook nog enkele oude panden - of fragmenten daarvan - en hebben sommige nieuwbouwers de herinnering aan het verleden levend weten te houden.

Minstens tien gehuchten telt Nederland die 'Donk' heten; Brabant telt er vijf en Limburg drie. En namen met 'donk' erin kom je nog veel meer tegen (Meijelse *Wirdonk*). Het woord verwijst naar een hoger gelegen, zanderig gebied.

Dat laatste geldt ook voor de Meijelse Donk, een hoogte die liefst vier tot vijf meter uitsteekt boven het omringende gebied. Door bemesting met plaggen was er sinds de middeleeuwen een esdek ontstaan van soms wel een meter dik waardoor de Donk nóg hoger is komen te liggen (door zandafgravingen is dat deels weer verdwenen nu). Zowel aan de west- als de oostkant van de buurtschap liep het maaiveld relatief snel af en lagen de moerassige laagtes van het Den Bleijk-Donkerspeelke en de Achterdonkse Kuilen (met de Sloot).

Niet enkel historisch maar ook geologisch is de Donk bijzonder interessant. Zo ligt het gehucht op de horst van de Peelslenk. De befaamde Peelrandbreuk loopt hier op enkele tientallen meters afstand vandaan. De Donk is waarschijnlijk een rivierduin. Uit het grind, de kiezel en scherpe zand die tot voor kort in dagbouw werden gewonnen voor de wegenbouw, blijkt verder dat vele duizenden jaren geleden hier de Maas en Rijn hebben gemeanderd. Tot in de jaren zestig had vrijwel elke boer aan de oostzijde van de Donk een eigen zandkuil waar mensen uit het dorp scherpe zand (beton- en metselzand) van goede kwaliteit konden afhalen.

De bovenste laag van de hoogte bestaat uit zandverstuivingen en dekzandafzettingen (met wat leem) op en tegen deze rivierduin. De afzettingen dateren voornamelijk uit de laatste fase van de ijstijd, enkele tienduizenden jaren geleden. De diepe ondergrond is natuurlijk veel ouder, zoals is gebleken uit boringen naar steenkool vlak

na 1900. Onder de Donk - en onder de gehele Peelhorst - bevindt zich op ruim 1000 meter diepte hoogwaardige steenkool, ontstaan uit tropische plantenresten zo'n 300 miljoen jaar geleden toen hier de kustlijn liep van de Noordzee.

Oorsprong

De Meijelse Donk komen we tegen in teksten en oorkondes vanaf de vijftiende eeuw. Het gehucht is met Luttel Meijel (Hof) en het bebouwde gebied rond de kerk een van drie oude woonkernen van Meijel. Het is een even aantrekkelijke als onbewijsbare gedachte dat Meijel in de middeleeuwen (11de, 12de eeuw?) is ontstaan door kolonisering zowel vanuit het noorden (Luttel Meijel, 'Brabantse' immigranten) als vanuit het zuiden (Donk, 'Limburgse' immigranten); de eerste kerk zou dan in het 'lege gebied' tussen beide kernen zijn gebouwd, waarna daar ook een woonkern groeide. In Brabant kwam dat ook voor. Tot in de 19de eeuw was de Donk een min of meer aparte gemeenschap van boeren. In deze bijdrage wordt de situatie in die eeuw beschreven. Het uitgangspunt zijn: de oudste kadasterkaart van Meijel, de topografische kaart van Pichot (elders in dit boek beschreven) en de OAT (lijst van eigenaren van gronden en gebouwen), allemaal daterend van rond 1840. Samen geven deze bronnen de situatie van dat moment gedetailleerd weer: de eigenaren en vormen (plattegronden) van de huizen en wegen, de benamingen van de wegen, de veldnamen en tenslotte de grootte en (fiscale) waarde van de akkers.

Situatie in de negentiende eeuw

Het gehucht De Donk bestond in de negentiende eeuw in feite uit één onregelmatige straat die door een toenemende breedte halverwege het karakter kreeg van een *plaetse* (pleintje omringd door boerderijen). De hoofdstraat was erg wisselend van vorm en onverhard. In de droge zomermaanden kon het er enorm stuiven.

Aan weerszijde van die straat lagen in lintbebouwing de boerderijen, sommige statig en groot, andere bescheiden en eenvoudig geconstrueerd. Midden op de brink was een brandpoel (bij de afslag naar de Hagelkruisweg). Opvallend was verder dat twee

Sint Antonius Abt, beeld van de Antoniusbroederschap, nu achterin de kerk van Meijel.

1. Leonard Melssen, smid
2. Kinderen Ger. Theunissen, landb.
3. Michiel Thijssen, landb.
4. Wed. Godfried Boumans, landb.
5. Jan B. Goossens, brander-windmolen
6. Jan B. Goossens, brander
7. Hendrik Gerits, landb.
8. Everard Pluijm, landb.
9. Antoon Hoeben, land.
10. Antoon Hoeben, landb.
11. Jan Willems, landb.
12. Joseph Boumans, landb.
13. Jan Thijssen, landb.
14. Wed. Mathijs Sanders, landb.
15. Theodorus Ottenheijm, landb.
16. Jan Bollen, landb.
17. Godfried Verheijen, landb.
18. Frans Verbugt, landb.
19. Hendrik van der Steen, landb.
20. Wed. Hendrik Bollen, landb.
21. Kinderen Joseph Franssen, landb.
22. Francis Slaats, landb.
23. Kinderen Laurens a.d. Heij, landb.
24. Zoon Hendrik Oomen, landb.
25. Weduwe Jan van Bree, landb.
26. Leonard Oomen, landb.
27. Johannes Janssen, landb.
28. Weduwe Jan van Bree, landb.
29. Weduwe Jan Hoeben, landb.
30. Hendrik Thijssen, land.
31. Hendrik Joosten, landb.
32. Wed. Hendrik Verstappen, landb.
33. Weduwe Leonard van Bree, landb.
34. Leonard van Bree, landb.
35. Gebouw Leonard van Bree, landb.
36. Jan c.s. Thijssen, landb.
37. Boerderij Armbestuur
38. Theodorus Thijssen, landb.
39. Thomas Strijbos c.s., landb.
40. Godfried Geris, landb.
41. Theodoor Gielen, landb.
42. Jan Basten, landb.
43. Jan Faassen, landb.
44. Willem Basten, landb.
45. Lambert Basten, landb.

De Donk rond 1850. De nummers van de huizen geven aan wie er destijds woonde (zie namenlijst links).

boerderijen midden op de straat lagen: in het begin van de brink de boerderij van de weduwe Hendrik Verstappen (kaartje nr. 32) en op het einde de boerderij van Theodorus Ottenheijm (kaartje nr. 15). Aan de rechterkant telde de buurtschap nog twee zijstraatjes met wat plukjes huizen: Heihorst en Jan Thijssensteeg. In totaal ging het rond 1840 om zo'n 45 boerderijen en ongeveer 225 'Donkenaren'. Opgemerkt moet worden dat na 1850 (en dan vooral de jaren rond 1900) er diverse boerderijen werden herbouwd en nieuwe bedrijven werden gesticht op de Donk, met name aan de westzijde. De open plekken werden in deze fase goeddeels opgevuld. Ook aan de aansluitende weg in de richting van Roggel en aan de Hagelkruisweg verrezen toen tal van nieuwe panden. Opvallend is de trek naar de Donk die direct na 1900 plaats had van enkele families uit Heythuysen en omgeving (Pouls, Schroën, Tulkens, Minkenberg, Mestrom, Op 't Veld).

Boerderijen in alle maten

De bedrijfsgrootte varieerde rond 1850 van minder dan één ha tot 10 ha. Het grootste bedrijf was dat van de weduwe Jan van Bree, die over een areaal van ruim 10 ha beschikte (waaronder 5 ha akkergrond, 2 ha hooiland, 1 ha weiland). Typisch voor de tijd was de spreiding daarvan over liefst 41 percelen. Vooral graan en aardappelen werden daarop geteeld. De meeste akkers lagen gelukkig in de nabijheid van de boerderij, die zelf - uitzonderlijk - twee forse panden omvatte (boerderij en grote losse schuur) en een bakhuis.

Aan beide zijden van de hoofdweg lagen de oude velden van het Hagelkruysveld (westzijde) en Donkerveld (oostzijde), waar de boeren van de Donk hun bestaan bij elkaar akkerden. Een diertje waar ze destijds veel last van hadden was de hamster (veenmol). De meeste boerderijen bezaten voor eigen gerief nog een fruitboomgaard plus groentetuin. De brandstof haalden de Donkenaren in de Peel; elke boerderij beschikte over een turfschop die op oude foto's soms nog te zien is omdat die bij voorkeur aan en soms ook op de weg werd gebouwd.

Achter de boerderijen en deels ook langs de hoofdweg stonden hier en daar bomen. Voor het

overige was er in 1843 betrekkelijk weinig 'groen' te bespeuren op de Donk. Ook het huidige pleintje (met een hele serie lindes rond het 'pumpke') telde toen nauwelijks groen; waarschijnlijk werden die lindes pas in 1874 geplant. Bomen en hagen omgrenden overigens wel in grote aantallen de lager gelegen wei- en hooilanden van het Steenkamp en het Donkerspeelke.

Opvallende elementen in de buurtschap waren in de 19de eeuw het nog steeds bestaande hagelkruis aan de gelijknamige weg en het (nu verdwenen) veldkruis op de kruising van hoofdstraat en Franssenweg. Een eigen veldkapel heeft de Donk voor zover bekend nooit gehad. Tenslotte stond er sinds het begin van de 19de eeuw de voormalige banmolen van Meijel, een houten standaardmolen in het bezit van de families Goossens, Venmans en Lenders. Deze molen kreeg - op slechts enkele tientallen meters afstand - in 1872 gezelschap van een fors hogere, stenen windmolen (type bovenkruier). De laatste werd op initiatief van Jan Sanders, Jos Sanders, Antoon Hoeben (die bezat vlakbij de molen twee boerderijen), Arnold van

Nummer 32 van het kaartje; verwoest in de oorlog.

De grote boerderij van de familie Schers omstreek 1975.

De Donk in 1950

Op deze verstilde foto uit 1950 oogt de Donk nog bijna hetzelfde als vijftig jaar daarvoor. Wel zijn veel panden van eigenaar verwisseld. Let ook op de fraaie, oude bomen. We zien v.r.n.l. de boerderijen van Sjeng Vrinssen, Jacobus Cox, huislager Verstappen, Koen Schroën. Dan de boerderijen van Vissers (daarvoor Veugen), Brummans, Weekers, en Verbugt.

Op deze foto uit 1904 zien we het interieur van de 'beste kamer' (woonkamer) van een 'bovenmodale' Meijelse boer, Lambert van Rijt. Het is de boerderij van Van Bree (hierboven besproken) die centraal lag op de Donk en in 1869 door Lambert werd gekocht. Zoals we hebben gezien was dit het grootste agrarische bedrijf van de toenmalige buurtschap. Hier poseren Lambert en zijn vrouw Arnoldina van Rijt-Van Bree naast een fraai gepoetste, staande kachel. Achter de kolomkachel de fraaie schouw met marmeren versiering en daarop glaswerk, een inktstel, keramiek en andere sierobjecten. Tegen de schouwwand hangen enkele foto's en rechts zien we een schilderij met daarop een heilige.

Lambert geniet van zijn pijp. Hij draagt klompen en degelijke maar stijlvolle boerenkleding in donkere kleuren. Hij zit op een fraaie stoel in een soort biedermeier-stijl. Echtgenote Arnoldina is geconcentreerd sokken aan het stoppen. Ze draagt een muts. Vooral de schort maakt een fraaie, degelijke indruk. De foto werd gemaakt door hun fotograferende 'heerzoon', de latere monseigneur J.G. van Rijt (1870-1959)

der Steen en H. van Bree gebouwd, vrijwel naast de standaardmolen van de gevestigde orde. Er was op dat moment in Meijel een heftig politiek dispuut gaande tussen 'het oude en nieuwe licht' en de bedoeling van Sanders c.s. was om het monopolie van de gevestigde orde te doorbreken (zie elders in dit boek). De molen van Sanders werd voornamelijk gebruikt door de stichters en de boeren uit de buurtschap.

Rond 1893 kreeg de Donk ook nog een eigen

coöperatief melkfabriekje waar 86 boeren lid van werden. Het fabriekje had de vorm van een woonhuis - nu pand Niek Martens - en bezat een handkrachtcentrifuge waarmee prima boter kon worden geproduceerd. Het was een eenvoudig pandje dat zó was gebouwd dat het altijd nog als woonhuis gebruikt zou kunnen worden (dat gebeurde rond 1910 toen het de woning werd van de kleermaker Peter Verstappen). De inventaris bepaalde zich tot een bascule, een kookpot en een handcentrifuge, vaten voor het bewaren van de room, benevens een tuimelkarn en een kneedbord. De boeren moesten zelf hun melk naar het fabriekje brengen en namen de ondermelk mee terug.

In 1910 startte Echte Frans (Frans Hendriks) met enkele ontevreden boeren op de Donk ook nog een maalderij ('Boerenbelangen' geheten, later Norren' Ties), die ongeveer 15 jaar heeft gedraaid.

Een boerengehucht

In sociaal-religieus opzicht kwam de agrarische eigenheid van de Donk al vroeg tot uiting in de broederschap Sint Antonius Abt, opgericht in de late middeleeuwen. De 'broeders' waren vooral afkomstig van de Donk. Deze broederschap kan volgens Henk Willems worden beschouwd als de eerste vereniging van Meijel. Antonius Abt wordt ook Antonius Kluzenaar genoemd of - in de volksmond - *Antonius met het varken* ter onderscheiding van de bekendere Antonius van Padua. Antonius Abt was een z.g. pestheilige en werd door boeren aangeropen bij ziektes onder het vee, maar hij was ook favoriet onder slagers, wevers, bakkers en schapenhoeders. Het was in elk geval een heilige die goed paste bij het boerenkarakter van de buurtschap. Antonius Abt was lange tijd (in elk geval nog in 1900) de tweede parochieheilige van Meijel en had in vroeger eeuwen een apart altaar in de kerk gehad compleet met relieken en aparte jaargetijden. Het altaar werd door genoemde broederschap verzorgd. De broederschap was een gilde of schutterij met eigen grond en geld. Tenminste een keer per jaar hielden de leden een schietwedstrijd bij de schietboom aan de zuidkant van de Donk. Ze kregen dan in naam van de Heer van Meijel naar oud gebruik een ton bier. De schietboom

staat al op de kaart van 1597 ingetekend en stond in de 18de eeuw ook nog fier overeind. De leden hielpen elkaar bij problemen; naast een religieus verband was de broederschap vooral een sociale vereniging waar steun maar ook 'gezelligheid' hoog in het vaandel stond. Het heiligenbeeld van de boerenheilige, afkomstig van het altaar, siert nog steeds de Meijelse kerk. De broederschap zelf was in de 19de eeuw overigens niet meer actief.

De Donk telde in de 19de eeuw bijna alleen maar boeren. Er was slechts één smid gevestigd (Melssen) en vlakbij (huidige Steegstraat) woonde nog een kleermaker (Scheepers). Het gehucht had de naam een echte boerengemeenschap te zijn, geheel anders dan bv. de *Straot* (waar de middenstanders zaten) en de Molenstraat die veel ambachtslui telde. De nabuurschap was erg sterk op de Donk. Iedereen hielp elkaar bij de oogst, het dorsen, aardappelen rapen en andere werkzaamheden. Men leende elkaar werktuigen uit en liep makkelijk bij elkaar over de vloer. De kinderen speelden veel samen tussen en achter de boerderijen.

Waarschijnlijk hebben de bewoners van de buurt zich eerder 'Donkenaren' gevoeld dan 'Meijelsen'. Tot ver in de twintigste eeuw was er sprake van een zekere rivaliteit tussen 'de boeren' van de Donk en 'de straotsen'. Zo was het ongepast dat jonge Donkenaren trouwden met 'straotsen'. De Donk had rond 1900 ook zijn eigen cafés (minstens 5) gekregen, kruidenier, beugelbaan, dekstier (!) en een aparte vee- en paardenverzekering. Ook het gegeven dat de Donk toen een eigen handboogvereniging had (Diana) met de doel bij M. Joosten en sinds 1919 een eigen schutterij (Sint Nicolaas, de eerste van Meijel), duidt op die saamhorigheid.

Brand!

Een gevaar dat in het midden van de 19de eeuw altijd op de loer lag op de Donk (en zeker ook in de rest van Meijel), was brand. Vooral de kleine boerderijen waren grotendeels uit leem, hout en stro gemaakt. Daarbij gevoegd het veelvuldig gebruik van turf als brandstof en van kaarsen en olielampen als verlichting en het moge duidelijk zijn hoe brandgevaarlijk woningen destijds waren.

Omdat de boerderijen op de Donk langs en soms tegen elkaar lagen, bleef het vaak niet bij één afgebrande boerderij.

Uit archiefbronnen weten we dat de Donk in de 19de eeuw enkele keren ongemeen zwaar werd getroffen door brand. Zo was het raak op 1 augustus 1848, toen liefst vijf huizen werden verwoest ten gevolge van 'vuur des hemels' (blikseminslag). Burgemeester Van der Steen berichtte daarover het volgende: *Omstreeks een uur na de middag zijn 1 augustus tengevolge van een onweder alhier door den bliksem, vuur des hemels, vijf woningen met de daaraan hoorende schuur en stallingen, een groot gedeelte der huismeubelen, akkergereedschappen, den geheelen roggenooft en hooi, eenige haver, alsmede*

De armenhof

De armenhof op de Heiborst was eeuwenlang een pachthoeve van het Meijelse armbestuur, voor 1800 Heilige Geest- of Armatafel genoemd. Al in 1690 wordt de Armenhof in archiefstukken vermeld ('als den beyligen geest goedt op de donck'). Het armbestuur zorgde voor materiële en soms financiële ondersteuning aan Meijelse behoeftigen., indien die op niemand konden terugvallen. In 1852 omvatte de armenhof een huis met stalling, een schuur en ruim 6,5 bunder akker-, wei- en hooiland. De hoeve werd in 1959 door het armbestuur verkocht aan de familie Slaats, die al enkele generaties lang pachter was. De oude hoeve is nog enigszins herkenbaar, al is het pand nu opgenomen in een groter, moderner geheel.

Deze foto toont de situatie uit 1948. De hier afgebeelde hoeve toont een waarschijnlijk deels in de 19^e eeuw herbouwd pand. Het is een langgevelboerderij met een dak voorzien van wolfseinden. De voordeur bevindt zich rechts. Bewoonster Maria Slaats vraagt zich op deze foto blijkbaar af wie daar bezig is met het fototoestel! Links van haar zien we de ramen van de keuken en de stallen met staldeuren. Het dak is voor de helft gedekt met stro met daaronder een aantal rijen Oud-Hollandse dakpannen. De linkerzijde ligt hier nog pal tegen de smalle weg aan en werd later enkele meters naar rechts verplaatst. Tegenover de armenhof lag een eeuwenoude schuur die ongeveer 15 jaar geleden werd gesloopt omdat die eveneens half op de weg lag. Deze schuur heeft model gestaan voor Truijenhof.

eene groote partij reeds ingeschuurde turf, eene koe, twee vette kalveren en 2 speenvarkens in brand geraakt en al het bovenstaande is door de vlammen vernield. Slachtoffers waren de volgende zes families, alle centraal op de Donk wonend (tussen haakjes de schadepost per gezin): weduwe Jan van Bree (5.351), Kinderen Aan de Heij (2.638), Wed. Bollen (1.069), Hendrik Oomen (810) en Leonard Oomen (515) en Henderik Strijbos (945). Drie woningen die met stro bedekt waren, werden ondanks het gebrek aan water en hun ligging

Het eenvoudige boerderijtje van eierhandelaar Johannes Manderes (Hakken Hannes) in 1935. Het werd gebouwd rond 1880 toen de Donk zich begon uit te breiden.

Het boerderijtje van Verbugt werd door Jan en Jef Verbugt perfect nagebouwd in stenige materialen.

tussen de andere, als bij wonder gespaard. De burgemeester meldde enkele dagen later dat twee van de gedupeerden in de diepste ellende gedompeld waren (Hendrik Oomen en Hendrik Strijbos) omdat ze werkelijk alles waren kwijtgeraakt: kleren, goederen en andere levensbehoeften. Voor deze twee hield hij een collecte onder de gemeentes in de regio. Zelfs de gouverneur van Limburg wordt door hem op 26 augustus 1848 ingeschakeld: *H. Strijbos: deze is sedert zes maanden gehuwd, zijne vrouw gaat zwanger, het huis was niet zijn eigendom, maar den inboedel die hij bij het in huwelijk treden had moeten aankopen en welke totaal is verbrand, is gewaardeert aan fl. 352,-; deze was niet verzekert; zijn bedrijf is landbouwer.*

H. Oomen is ongehuwd, het huis met den inboedel was zijnen eigendom en is gewaardeert ad fl. 792; hij is eensgelijks landbouwer; het huis noch den inboedel was verzekert."

Of het door de hulp kwam is niet zeker, maar feit is wel dat de afgebrande panden reeds op 16 oktober 1848 weer waren opgebouwd en konden worden bewoond. Als gemeentelijk gebaar kregen de slachtoffers voorlopig vrijstelling van grondbelasting...

Maar daarmee was het nog niet afgelopen. Nadat op 4 augustus 1887 de woning, schuur, stal en ingehaalde oogst van W.H. Janssen op de Donk gaan in vlammen was opgegaan, was het een jaar erna weer helemaal mis. Op 24 september 1888 werden bij een brand twee arbeiderswoningen verwoest, beide centraal op de Donk gelegen, de huizen van Antoon Doensen en de weduwe van Jan Verbugt (Anna Gielen). De inboedels konden gelukkig goeddeels worden gered. Op 3 november 1888 brandde 's nachts om 3 uur door onbekende oorzaak een forse boerderij op de Donk af, inclusief het grootste deel van de inboedel.

En op 19 april 1899 brandde de boerderij van P. Oomen af, waarbij vier varkens omkwamen en de huisinboedel grotendeels werd vernield. Op 30 augustus 1899 tenslotte trof de bliksem opnieuw een boerderij op de Donk, met als gevolg dat de totale oogst en bijna de hele huisraad werd vernield. Bovendien lieten een koe, een rund en vier varkens het leven.

Epiloog

We ronden deze beeltenis van de Donk in de 19de eeuw af met de antwoorden die het Meijelse gemeentebestuur op 25 april 1858 gaf aan GS Limburg over 'Meijelse namen': Meijel wordt sinds onheugelijke tijden geschreven als Meijel, met de gehuchten in de algemeen gebruikte namen Busserstraat, Kalverstraat, Hof, Kerkstraat en Donk. Volgens B&W zijn ook uit andere

archieven geen andere namen bekend. Zij menen, dat het best eens zo kan zijn, dat de naam Meijel zijn oorsprong heeft uit die van Mil-en-Donk, een plaats in Pruisen gelegen, waarvan de Heer ook Heer van Meijel is geweest, en dat Meijel destijds slechts uit twee gehuchten heeft bestaan: 'Meijel' en 'Donk'. Mooi bedacht, maar vooral dat!

Jos Pouls

Het oude en nieuwe (1960) hegelkruis. Het laatste is een werk van Wim Rijvers uit Kessel.

Bronnen

- Militaire kaarten van resp. Ferraris (1777), Tranchot (1810) en Pichot (1843)
- Kadasterkaart gemeente Meijel, sectie (ca. 1844) en OAT ca. 1840.
- Lucassen, L. e.a., *Meijel in beeld* (Medelo 1), Meijel 1982.
- Willems, H., *Meer dan turf*, Meijel, 2005.
- Mondelinge informatie van Jef Verbugt te Meijel en andere 'Donkenaren'.